

Antònia CARRÉ i Lluís CIFUENTES

QUESITS (BARCELONA, PERE POSA, 1499):
UNA TRADUCCIÓ CATALANA DESCONEGUDA
DEL *LIBER DE HOMINE (IL PERCHÈ)*
DE GIROLAMO MANFREDI AMB FILTRE NAPOLITÀ¹

El llibre incunable que porta per títol *Quesits* i que, segons l'encapçalament de l'única edició, impresa a Barcelona pel prevere Pere Posa, seria obra de «mestre Albert Gran», és un gran desconegut per a la història de la cultura catalana i, sobretot, per a la història de la ciència, inclosos els qui han estudiat i editat l'obra original italiana de la qual en realitat prové. Certament, la importància del seu impressor i el fet de publicar-se en català quan ja començava a albirar-se l'abandonament d'aquesta llengua per part del negoci editorial, van fer que de bon principi fos recollit a la gran majoria dels repertoris de la impremta incunable, tant nacionals com internacionals. No obstant això, fins avui ningú no ha estat capaç d'identificar correctament aquesta traducció catalana ignorada i, menys encara, de contextualitzar-la al si de la societat i dels corrents històrics que la van fer possible. En les pàgines que segueixen desfarem els malentesos que pesen sobre ella, la identificarem i aportarem unes primeres hipòtesis per explicar-ne l'origen.

El desxiframent de l'enigma ha estat possible mercès als treballs actualment en curs de cadascun de nosaltres: per una banda, l'edició crítica de l'obra, a cura del primer del signants;² per l'altra, l'elaboració d'un catàleg sistemàtic de la literatura mèdica i científica circulant en català durant la baixa Edat Mitjana i el primer Renaixement, per part del segon de nosaltres.³ L'anàlisi de la difusió ibèrica d'aquesta obra d'origen italià donarà lloc a noves aportacions comunes, que seran anunciades oportunament tot seguit.

1. . Aquest treball s'inscriu en el marc del Grup de Recerca Consolidat SG99-00158 del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya. Volem expressar el nostre agraïment a Lola Badia (Universitat de Barcelona); Danielle Jacquart (Ecole Pratique des Hautes Etudes, París); Xavier Lamuela (Universitat de Girona); Jaume Riera (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona); i Alessandra Veronese (Universitat di Pisa).

2. GIROLAMO MANFREDI, *Quesits o perquens (Barcelona, Pere Posa, 1499)*, ed. a cura d'Antònia CARRÉ, en preparació.

3. LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, vol. 1 (*La cura de la salut*) i vol. 2 (*El coneixement del món*), Barcelona, Curial Edicions Catalanes-Publ. de l'Abadia de Montserrat, en preparació.

I. UNA SUPOSADA TRADUCCIÓ CATALANA DELS SECRETA ALBERTI

Els *Quesits* constitueixen un dels llibres més singulars impresos per Pere Posa. Aquest editor (‘magister de la stampa’) i llibreter afincat a la capital catalana, el primer a publicar obres de Ramon Llull a la ciutat, és un dels més destacats representants de la primera impremta al nostre país i el primer català documentat que es dedicà al negoci editorial, un negoci que li proporcionà una considerable fortuna.⁴ Al memorial autògraf dels llibres del seu taller editorial i llibreria que redactà poc abans de morir (2-III-1506) els *Quesits* apareixen fins a tres vegades, una de les quals podria correspondre a l’original manuscrit que fou utilitzat per a la impressió. També sabem que, un cop mort, el seu marmessor testamentari encara en lliurà (7-XII-1507) uns vint-i-cinc exemplars al seu hereu («Ítem, *Qusits* de l’Alberth Gran, circa vint-i-sinc»)⁵. Ultra les anotacions efectuades als exemplars conservats, la documentació notarial ens dóna testimoni del perfil dels compradors de l’obra: ara per ara, hom n’ha pogut localitzar un exemplar entre els béns de Miquel Benet Jeroni Luques, mercader ennoblit, ciutadà de Barcelona (1520).⁶

El volum editat per Posa té un total de 108 folis en quart (170×121 mm) que es distribueixen en tretze plec de vuit folis cadascun, signats ,a’-,n’, més un darrer plec, signat ,o’, amb només quatre folis. Els folis van numerats amb xifres romanes a l’extrem superior dret, amb alguns errors que no n’alteren el total (ff. I-CVIII).⁷ El text és escrit a línia tirada, amb tipus gòtics de dues caixes diferents (epígrafs i text). Hi ha caplletres a l’inici de cada capítol, que són de xilografia. Al recto del foli de portada (f. 1) figura el títol de l’obra: *Quesits*, igualment gravat amb xilografia. El verso d’aquest foli és en blanc, com ho és també el del darrer foli del volum (f. CVIII). El text ocupa els ff. II-CVIII, al final

4. Sobre Pere Posa, vegeu Ricard CARRERES I VALLS, *El llibre a Catalunya, 1338-1590 (recull de notes de documents inèdits de l’Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, 1)*, Barcelona, Impr. Altó, 1936, 24-31; Francisco VINDEL, *El arte tipográfico en España durante el siglo XV*, 10 vols., Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1945-1954, vol. d’*Apéndice*, 5 i 11-13; i Josep M. MADURELL I MARIMON i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1533)*, Barcelona, Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955 [la introducció d’aquesta obra cabdal, de Jordi Rubió, ha estat traduïda al català: *Imprenta i llibreria a Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1986; i reimpressa dins el seu recull intítulat *Llibreters i impressors a la Corona d’Aragó*, Barcelona, Publ. de l’Abadia de Montserrat (Obres de Jordi Rubió i Balaguer, XI), 1993, 17-212, d’on citarem aquesta part de l’obra, 76-77, 142-43, passim].

5. Aquests documents a CARRERES I VALLS, *El llibre a Catalunya*, 188-191 (facsimil del memorial) i 126-27; i, particularment, a MADURELL I RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta*, 404-15, § 235 (núm. 34, 71 i 88), i 455-57, § 251 (núm. 33). Contra el que hom ha suposat a vegades, observem que la grafia d’aquest darrer esment certifica el caràcter àton de la primera síl·laba del títol.

6. MADURELL I RUBIÓ, *Documentos para la historia de la imprenta*, 613-19, § 354 (núm. 2).

7. La foliació s’omet en els ff. I i II, i conté les següents alteracions: diu f. xxxxvi per xxxxv, f. lxi per lxiii, f. lxxxv per lxxxiii, i f. lxxxiii per lxxxv.

del qual hom llegeix el peu d'impremta: «Fon estampada la present obra en Barcelona, per Pere Posa, e acabada a .XX. de noembre, any .M.CCCC.LXXXXIX.». Cal dir que hom considera Posa com el primer dels impressors catalans que utilitzà foliació i portades i caplletres de xilografia a les seves edicions, característiques que, com hem vist, es fan evidents també en aquest volum.

D'aquesta edició, recollida, com veurem, en diferents repertoris bibliogràfics, en conservem fins a quatre exemplars, tots ells en biblioteques públiques situades dintre dels límits de les fronteres espanyoles. Aquest detall pensem que és important per a explicar els desencerts en la seva catalogació. A la taula següent es pot observar la localització dels exemplars que ens han pervingut, entre els quals destaca el de València, el més ben conservat de tots.⁸

EXEMPLARS CONSERVATS DELS QUESITS

<i>ciutat</i>	<i>biblioteca</i>	<i>signatura</i>
Barcelona	Biblioteca de Catalunya	Inc. 1-III-4
Barcelona	Biblioteca de la Universitat de Barcelona	Inc. 258
Madrid	Biblioteca de la Real Academia de la Historia	Inc. 117
València	Biblioteca General i Històrica de la Universitat de València	Inc. 263

El text s'inicia amb un breu pròleg expositiu del pla de l'obra (f. II):

« Començan los *Quesits*, o perquens, del reverent mestre Albert Gran, de l'orde de frares predicadors e archebisbe de Colunya, mestre en arts e en sacra theologia, e philòsoph excel·lentíssim. En lo qual libre declara maravellosos secrets tant de les coses pertinents a la conservació de la vida e sanitat de l'home quant a la composició e phisonomia humana. E és partit lo present libre en dues parts: la primera és de les coses circa la conservació de la vida e sanitat de l'home; la segona, de les coses circa la composició e phisonomia de aquell. E cascuna part és divisa per capítols e los capítols per quesits o demandes ab les solucions de aquelles segons se segueix... »

Efectivament, la primera part és un regiment de sanitat, mentre que la segona constitueix un tractat de fisionomia. El regiment de sanitat (ff. II-LXIIIv) està dividit en sis capítols, que tracten, com sol ésser habitual en el gènere, de

8. Vegeu-ne una reproducció microfotogràfica a PSEUDO-SAN ALBERTO MAGNO, *Liber aggregationis, seu Liber secretorum de virtutibus herbarum, lapidum et animalium quorundam (en catalán: Quesits)*, València, Universitat de València, 1996.

les corresponents coses no naturals del galenisme:⁹ el primer és dedicat al menjar i el beure; el segon, al vetllar i el dormir; el tercer, a l'exercici i el repòs; el quart, a l'evacuació i la repleció; el cinquè, a l'aire i l'ambient; i el sisè, als moviments de l'ànim. Per la seva banda, el tractat de fisionomia (ff. LXV-CVIII) conté tretze capítols —tal com consta al pròleg, encara que només els quatre primers foren assenyalats explícitament al text—, que fan referència als pèls (1), el cap (2), els ulls (3), la boca (4), les orelles (5), el nas (6), les mans i els braços (7), els peus (8), el coll i l'esquena (9), la veu (10), els òrgans interns (11), l'estómac, la set i la gana (12), i els membres de la generació (13). Tant en una part com en l'altra el text de cada capítol s'organitza en forma de qüestions o demandes ('quesits o perquens') i les corresponents respostes.

Com hem vist, l'encapçalament de l'obra n'atribueix clarament l'autoria a Albert el Gran. Aquesta atribució no tan sols no ha estat impugnada per cap dels catalogadors de la primera impremta, sinó que hom ha suggerit la identificació de l'obra amb una de les que foren falsament atribuïdes al dominic alemany. Sembla que el primer que donà notícia de l'existència d'aquesta edició fou Francisco Méndez en la seva *Typographia española* (1796), on anuncià l'existència de l'exemplar de Madrid d'acord amb la comunicació d'un informador. Méndez no posà en dubte l'atribució a Albert el Gran, però tampoc no proposà d'identificar l'obra amb cap de les del dominic.¹⁰ Havent consultat directament l'exemplar conservat a Madrid, Konrad Haebler, el mestre de la bibliografia incunable ibèrica, fou el primer a furnir-ne una catalogació moderna (1903). Segons les seves conclusions, «el título del original latino es *Liber aggregationis s. de secretis*, pero no se sabe quien lo tradujo al catalán». ¹¹ Poc després, tot fent constar la notícia anterior de Méndez, el fundador dels estudis sobre història de la impremta a Catalunya, Salvador Sanpere i Miquel, recollí l'esment de l'obra fet per Haebler, però n'ometé les conclusions (1904).¹² Un de

9. Sobre l'origen i l'evolució d'aquest concepte mèdic, vegeu L. I. RATHER, *The 'six things non-natural': A note on the origins and fate of a doctrine and a phrase*, dins «Clio Medica», 3 (1968), 337-47; i Lluís GARCÍA BALLESTER, *On the origin of the 'six non-natural things' in Galen*, dins Jutta KOLLESCH i Diethard NICKEL (eds.), *Galen und das hellenistische Erbe*, Stuttgart, F. Steiner, 1993, 105-15. La més completa exposició sobre el gènere mèdic dels 'regimina sanitatis' és l'estudi introductor de Pedro GIL SOTRES a Lluís GARCÍA BALLESTER, Michael R. McVAUGH, Pedro GIL SOTRES i Juan A. PANIAGUA (eds.), *{Arnaldi de Villanova} Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, dins Lluís GARCÍA BALLESTER, Michael R. McVAUGH i Juan A. PANIAGUA (eds.), «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», vol. X.1, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1996, que no esmenta aquesta obra.

10. Francisco MÉNDEZ, *Typographia española, o Historia de la introducción, propagación y progreso del arte de imprimir en España*, Madrid, Vda. de Joaquín Ibarra, 1796 [reed. augmentada per Dionisio HIDALGO, Madrid, Impr. de las Escuelas Pías, 1861, 58, § 43].

11. Konrad HAEBLER, *Bibliografía ibérica del siglo XV: enumeración de todos los libros impresos en España y Portugal hasta el año 1500, con notas críticas*, 2 vols., L'Haia, M. Nijhoff - Leipzig, A. Hiersemann, 1903 i 1917 [reimpr.: Madrid, Julio Ollero, 1992], vol. 1, § 10: «Albertus Magnus, Quesits» (recull els exemplars de Madrid i de València).

12. Salvador SANPERE I MIQUEL, *De la introducción y establecimiento de la imprenta en las Coronas de Aragón y Castilla y de los impresores de los incunables catalanes*, dins «Revista de Bibliografía

nosaltres ja indicà en una altra ocasió el caràcter erroni d'aquesta identificació proposada per Haebler i que, a partir d'ell i fins ara, és la que ha esdevingut 'oficial'.¹³

Tanmateix, la identificació de Haebler no ens ha d'estranyar, atesa l'abundància d'obres apòcrifes atribuïdes a Albert el Gran en circulació durant l'Edat Mitjana i fins ben avançada l'Edat Moderna, i que en realitat van sortir de la ploma de redactors i editors que disposaren com van voler de l'obra i el nom del gran comentador d'Aristòtil. Així, el *Liber aggregationis seu Liber secretorum de virtutibus herbarum, lapidum et animalium quorundam* és el text posat a nom del mestre de Tomàs d'Aquino que més s'assembla a l'editat per Pere Posa en el seu contingut. Amb aquest títol es conegué, en els primers temps de la impremta, el text sobre virtuts màgiques que, en la tradició manuscrita, circulà amb els noms d'*Experimenta Alberti* i, sobretot, *Secreta Alberti*. A més a més, en algunes edicions impreses, al text original s'afegiren encara d'altres escrits de temàtica acostada, tots tan apòcrifs com el primer. Hi ha edicions que inclouen també el *De mirabilibus mundi* i el *De secretis mulierum*; d'altres contenen un *Regimen sanitatis*; d'altres un *Parvum regimen sanitatis*; i d'altres encara les *Quaestiones naturales perdifficiles ad nepotem* d'Adelard de Bath.¹⁴ És possible que fos el coneixement d'aquests darrers casos el que portà Haebler a la seva identificació.

A partir de Haebler tots els catalogadors de la primera impremta han anat repetint les mateixes dades. Els *Quesits* han estat atribuïts a Albert el Gran, bé de forma genèrica bé identificats com a traducció del *Liber aggregationis* apòcrif. Així ho van fer Copinger (sota «Albertus Magnus», però sense identificar el text), Aguiló (atribuint-lo a «san Alberto Magno», a la secció de «Teología»), els editors del *Gesamtkatalog* («Albertus Magnus: *Liber aggregationis*, katalan»),

Catalana», 4 (1904), 59-187, i 5 (1905), 38-283 [tiratge a part: Barcelona, L'Avenç, 1909], a 4 (1904), 94.

13. Lluís CIFUENTES, 'Translatar ciència en romans catalanes': la difusió de la medicina en català a la baixa Edat Mitjana i el Renaixement, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42, a 39.

14. Sobre els *Secreta Alberti* (*Liber aggregationis*), vegeu Lynn THORNDIKE, *A history of magic and experimental science*, 8 vols., Nova York, Columbia University Press - Londres, Macmillan, 1923-1958, vol. 2, 720-50; i Michael R. BEAST i Frank H. BRIGHTMAN (eds.), *The Book of Secrets of Albertus Magnus: Of the virtues of herbs, stones and certain beasts; also a book of the marvels of the world*, Oxford, Clarendon Press, 1973 [reimpr.: York Beach, S. Weiser, 1999], amb una traducció a l'anglès actual. Una traducció al castellà actual dins Yolanda EROLES ARASA i José VALERO BERNABÉU, *El libro de los secretos de Alberto Magno*, Barcelona, MRA, 2000. Vegeu-ne també un facsímil de l'edició llatina d'Anvers de ca. 1487-1490 dins Lotte HELLINGA (ed.), *Incunabula: The printing revolution in Europe, 1455-1500. Full-text incunabula on microfiche*, Woodbridge [etc.], Research Publications, 1992-, Unit 14, MI 4. Per a la diversitat de continguts segons les edicions, vegeu Ludwig HAIN, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*, 2 vols. en 4 toms, Stuttgart, J. G. Cottae - París, J. Renouard, 1826-1838 [reimpr.: Milà, Görlich, 1966], § 533 (amb un *Regimen sanitatis*), § 527-528 (amb un *Parvum regimen sanitatis*) i § 531-532 (amb les *Adelardi B. Quaestiones*); vegeu també Arnold C. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica: Short title list*, dins «Osiris», 4 (1938), 1-359 [reed. anast.: Hildesheim, Georg Olms, 1963], § 18, 22 i 26; i HELLINGA (ed.), *Incunabula*, volum complementari de *Guide to the units eleven to fifteen and twenty-one of the microfiche collection*, 22-29.

Klebs («Albert der Grosse, *Liber aggregationis* [Catalan, *Quesits*]), Vindel («Albertus Magnus, *Quesits*») i, a partir d'aquests, molts altres.¹⁵

Emparats en l'autoritat de Haebler i en la de tots aquests autors, hi ha errors que han circulat acríticament en tot d'obres de prestigi, tal com ja féu notar —per bé que sense fer cap referència al cas dels *Quesits*— Jordi Rubió.¹⁶ La manca d'un estudi acurat del text català explica que ningú no hagi gosat desmentir aquelles afirmacions, i que s'hagi exclòs injustament d'un recent catàleg general de la impremta mèdica hispànica.¹⁷

Una anàlisi comparada de l'obra impresa per Pere Posa ens ha permès d'identificar-la com una traducció del *Liber de homine* —més tard conegut com *Il Perché* o *Libro del perché*— de Girolamo Manfredi.

15. Walter Arthur COPINGER, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or Collections towards a new edition of that work*, 3 vols., Londres, H. Sotheran, 1895-1902 [reimpr.: Ginebra, Slatkine Repr., 1992, vol 2, part II, p. 296, § 205^a (no n'indica exemplars); Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923 [reimpr. facs.: Barcelona-Sueca, Curial, 1977], § 241 (ex. del mateix Aguiló, avui a la Bibl. de Catalunya); *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, vol.1, Leipzig, Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke, 1925 [reimpr.: Stuttgart, A. Hiersemann - Nova York, H. P. Kraus, 1968], § 674 (oblida l'ex. de Madrid!); KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 18.08 (no n'indica ex.); VINDEL, *El arte tipográfico en España*, vol. 1 (*Cataluña*), § 141, amb facsímils (tots els ex.); Francisco GARCÍA ROMERO, *Catálogo de los incunables existentes en la Biblioteca de la Real Academia de la Historia*, dins «Boletín de la Real Academia de la Historia», 78 (1921), 5-146 [tiratge a part: Madrid, Editorial Reus, 1921], p. 12, § 6 (ex. de la biblioteca); Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispano-americano: bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos, con el valor comercial de los impresos descritos*, 38 vols., Barcelona, Librería Anticuaria de A. Palau - Oxford, The Dolphin Book, 1948-1977, vol. 1, § 5205 (oblida l'ex. de la Univ. de Barcelona); Guillermo S. SOSA, *Incunabula Iberica: Catalogue of books printed in Spain and Portugal in the XVth century, with additions*, Buenos Aires, Ediciones Historia del Libro, 1973, § 15 (només els ex. de Madrid i de València); José M^a. LÓPEZ PIÑERO et al., *Los impresos científicos españoles de los siglos XV y XVI: inventario, bibliometría y thesaurus*, 4 vols. en 3 toms, València, Universitat de Valencia, 1981-1986, vol. 1, 32, § 33 (ex. de la Bibl. de Catalunya); Abelardo PALANCA PONS i M^a. del Pilar GÓMEZ GÓMEZ, *Catálogo de los incunables de la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Universitat de València, 1981, § 263 (ex. de la biblioteca); Francisco GARCÍA CRAVIOTTO (coord.), *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas*, 2 vols., Madrid, Ministerio de Cultura, 1988 i 1990, § 201 (tots els ex.); Jordi TORRA i Montserrat LAMARCA, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1995, § 25 (ex. de la biblioteca).

16. Vegeu RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors*, 36, nota.

17. José M^a. LÓPEZ PIÑERO et al., *Bibliographia Medica Hispanica, 1475-1950*, 7 vols. publ., València, Universitat de València-CSIC (Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia), 1987-1996. L'obra, fins i tot l'original italià, fou igualment exclosa a Margaret B. STILLWELL, *The awakening interest in science during the first century of printing (1450-1550): An annotated checklist of first editions viewed from the angle of their subject content (astronomy - mathematics - medicine - natural science - physics - technology)*, Nova York, The Bibliographical Society of America, 1970.

2. EL *LIBER DE HOMINE (IL PERCHÈ)* DE GIROLAMO MANFREDI

El metge i astròleg bolonyès Girolamo Manfredi¹⁸ procedia d'una família d'origen humil, al si de la qual hi havia hagut metges actius a Bolonya des del segle XIII. Nascut cap al 1430 i mort a finals de l'estiu de 1493, va assolir riquesa i fama a la seva ciutat natal, llavors un dels principals centres universitaris d'Occident, governada per Giovanni II Bentivoglio, amb la protecció del qual sempre comptà.

Girolamo començà a Bolonya els estudis d'arts —pas previ obligat per a l'accés a la facultat de medicina—, però n'assolí el doctorat a Ferrara el 1455. Pocs anys més tard, el 1459, rebia la tonsura eclesiàstica. Des de 1455 mateix, Manfredi fou lector de lògica i de filosofia a l'Estudi de Bolonya. Després de doctorar-se en medicina a Parma l'any 1466 obtingué una càtedra a Bolonya, on llegí medicina i astrologia fins a la seva mort.

Sabem que també practicà la medicina, car ell mateix explica haver assistit malalts de pesta. Tanmateix, el prestigi professional i social li van venir, sobretot, de la pràctica de l'astrologia, en la qual assolí una altíssima reputació. Des del curs 1476-1477, la universitat de Bolonya li encomanà que, ultra les classes, «faciat iudicium et tacuinum» cada any. En vida fou considerat el millor dels astròlegs d'Itàlia, i prínceps i ciutats es disputaren els seus serveis. Se li encomanaren tasques delicades, com per exemple l'elecció del moment més favorable per fer-se a la mar, des d'Ancona, les naus de la croada contra els turcs promoguda pel papa Pius II el 1464, comesa que quedà estroncada arran de la mort sobtada del pontífex. Però algunes vegades les seves prediccions provocaren incidents i polèmiques, com ara la còlera desfermada en Galeazzo Maria Sforza per una de no gens favorable o les discussions amb Giovanni Pico della Mirandola. Aquests problemes possiblement foren la causa del seu allunyament temporal de la càtedra d'astrologia de Bolonya durant tot el trieni de 1483-1486, durant el qual hi continuà impartint, però, medicina.

Era ja un home d'èxit quan el 1486 es casà amb Anna Fontana, descendent d'una conspícua família de Mòdena, amb la qual tingué tres fills: Constantino, Giovanni i Ginebra. Esdevingué un home d'una posició econòmica ben sòlida. Tal com es desprèn del seu testament, que redactà en predir la seva pròpia mort, tenia una casa a Bolonya, unes altres dues fora de la ciutat, una biblioteca d'un centenar de llibres (entre ells 40 de medicina i filosofia, 17 d'astrologia i 14 de poesia) i encara d'altres béns. Les darreres voluntats disposaven que el seu enterrament es fes a la llum de les estrelles i en la intimitat, defugint la pompa que hauria estat previsible en un personatge d'una biografia com la seva.

18. Les biobibliografies més completes que hem pogut consultar són a THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 459-61, passim; i a GIROLAMO MANFREDI, *Liber de homine: Il Perché*, ed. a cura di Anna Laura TROMBETTI BUDRIESI e Fabio FORESTI, saggi di Fabio FORESTI, Anna Maria NADA PATRONE, Anna Laura TROMBETTI BUDRIESI, Bolonya, Edizioni Luigi Parma, 1988, 9-40 (d'ara endavant abregem els esments d'aquesta edició com a *Ldb* 1988).

Manfredi fou autor de diverses obres, principalment mèdiques i astrològiques, que es beneficiaren de les possibilitats de difusió que brindava el nou invent de la impremta. En primer lloc, la que intitulà *Liber de homine*, un tractat de divulgació mèdica i precisament per això escrit en italià, que constitueix una de les primeres obres de medicina que s'arribaren a imprimir a Bolonya (1474) i, en la seva traducció catalana, la protagonista d'aquesta nota. Més endavant en coneixerem més dades. Poc més tard, el veiem actuar com a curador, juntament amb Galeotto Marzio, Cola Montano i Pietro Bono Avogaro, de l'edició de Bolonya (pretesament de 1462, en realitat de 1477) de la *Geographia* de Ptolemeu, la primera d'aquesta obra en incloure mapes.¹⁹ Tot seguit, Manfredi tornà a la llengua vulgar per escriure dos tractats mèdics, un *Trattato della pestilenza* (Bolonya, 1478), que després s'imprimiria en llatí (Bolonya, ca. 1482), i una *Anathomia* (1490).²⁰ Els seus pronòstics astrològics anyals, reiteradament impresos (des de l'any 1475 fins al segle XVII) a Bolonya i a altres llocs, en llatí (*Ephemerides astrologicae operationes medicas expectantes*) i sobretot en italià, li donaren gran fama i una considerable fortuna, i fou amb ocasió d'aquestes prediccions que es relacionà amb el valencià Jeroni Torrella.²¹ Sense deixar l'astrologia, Manfredi escriví una col·lecció d'aforismes amb el títol de *Centiloquium de medicis et infirmis* (Bolonya, 1483 i 1489; Venècia, 1500; Nuremberg, 1530).²² A banda d'aquestes obres conservades, fou autor d'un comentari perdut al *Quadrupartitum* de Ptolemeu, que ell mateix esmenta al seu tractat de pesta.²³ Hi ha encara d'altres textos de temàtica astrològica atribuïts a un 'Manfredi de Bolonya' —uns versos llatins i un breu tractat intitulat *Embolismarum ratio*— que cal

19. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 812.2; STILLWELL, *The awakening interest in science*, § 212. Vegeu-ne una reproducció a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 3, ip 01082000. Galeotto Marzio fou autor d'un *De homine* estampat a Bolonya el 1471 (HELLINGA, ed., *Incunabula*, Unit 13, MI 46), una farragosa summa d'endevinació per la metoposcòpia, la fisionomia i la quiromància que Manfredi sens dubte conegué; el 1477, Marzio fou acusat d'heretgia pel seu *De incognitis vulgo* (Ldb 1988, 17).

20. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 655 i 656; STILLWELL, *The awakening interest in science*, § 447. El darrer, omès en aquests repertoris d'incunables científics, ha estat editat parcialment per Charles J. SINGER, *A study in early Renaissance anatomy, with a new text: The Anatomia of Hieronymo Manfredi (1490), transcribed and translated by A. Mildred Westland*, dins «Studies in the History and Method of Science», vol. 1, Oxford, Clarendon Press, 1917, 79-164. Vegeu el *Trattato della pestilenza* (ed. 1478) a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 32.

21. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 654. Sobre Jeroni Torrella i les seves obres astrològiques, vegeu THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 574-85; Vittoria PERRONE COMPAGNI, *Le imagini del medico Gerolamo Torrella*, dins «Annali dell'Istituto de Filosofia, Università di Firenze, Facoltà di Lettere e Filosofia», 1 (1979), 17-45; Maike ROTZOLL, *Osservazioni sul De imaginibus astrologicis di Gerolamo Torrella*, dins «Rinascimento», 31 (1991), 219-37; i Nicolas WEILL-PAROT, *Causalité astrale et 'science des images' au Moyen Age: éléments de réflexion*, dins «Revue d'Histoire des Sciences et de leurs Applications», 52 (1999), 207-40.

22. KLEBS, *Incunabula scientifica et medica*, § 657 i 826.3 (edicions de 1489 i 1500). L'edició de 1483 a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 30.

23. *Trattato della pestilenza*, cap. 46. Vegeu Ldb 1988, 21, nota 5.

atribuir no a ell sinó a d'altres dos astròlegs del mateix nom que van viure a la Bolonya del seu temps.²⁴

Centrem-nos, però, en el seu *Liber de homine*. Per confegir-lo, Girolamo Manfredi partí d'un text d'extraordinària difusió, tant en llatí com en vulgar (en francès, en alemany i, més tardanament, en anglès), fins ben entrada l'època moderna: els *Problemata* falsament atribuïts a Aristòtil.²⁵ Aquesta obra pseudoaristotèlica, que constitueix l'exponent més important de la literatura de problemes medieval que exposa en forma de preguntes i respostes tots els aspectes del coneixement, fou objecte de comentaris totals o parcials per part de metges universitaris, entre els quals destaca el del cèlebre paduà Pietro d'Abano.²⁶ Manfredi utilitzà la part dels *Problemata* referent a la conservació de la sanitat i a la composició del cos (fisionomia) que es coneixia com *De homine*, però la seva obra no és, com s'ha dit en ocasions seguint les afirmacions d'alguns dels seus editors, una simple traducció del seu model. En efecte, el bolonyès seleccionà, amplià considerablement i barrejà els problemes de l'obra original, i encara n'hi afegí de nous.²⁷ En mantingué, això sí, l'estructura en forma de preguntes i respostes, que tenia el seu origen en les 'questiones' verbals de les aules universitàries dels darrers segles medievals. El didactisme d'aquesta estructura segurament no fou el factor menys important que considerà Manfredi a l'hora de fer la seva opció per acomplir el propi objectiu: elaborar un manual de divulgació de totes les matèries relatives a la conservació de la sanitat adreçat a un públic no mèdic.²⁸ Pel que fa a la seva influència, sabem que la seva part fisiog-

24. THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, p. 461.

25. Vegeu particularment ARISTOTE, *Problèmes*, ed. del text grec amb una traducció al francès actual a cura de Pierre LOUIS, 3 vols., París, Les Belles Lettres, 1991-1994. Per a les versions llatines medievals, vegeu Georges LACOMBE et al., *Aristoteles Latinus: Codices*, vol. 1, Roma, 1939, pp. 86-87. Per a la traducció francesa medieval, vegeu Françoise GUICHARD-TESSON, *Le métier de traducteur et de commentateur au XIVe siècle d'après Evrart de Conty*, dins «Le Moyen Français», 24-25 (1989), 131-67.

26. Per als comentaris llatins, en particular el de Pietro d'Abano, vegeu Lynn THORNDIKE, *Peter of Abano and another commentary on the Problems of Aristotle*, dins «Bulletin of the History of Medicine», 29 (1955), 517-523; Nancy G. SIRAI, *The Expositio Problematum Aristotelis of Peter of Abano*, dins «Isis», 61 (1970), 321-39; i Joan CADDEN, *Nothing natural is shameful: Vestiges of a debate about sex and science in a group of late-medieval manuscripts*, dins «Speculum», 76 (2001), 66-89, amb abundant bibliografia.

27. Per a la relació entre l'obra de Manfredi i els *Problemata*, vegeu Lluís CIFUENTES i Antònia CARRÉ, *Vernacularization of medicine and business in the early press: Girolamo Manfredi's Liber de homine (1474) and its fortune in Italian, Catalan and Spanish translation*, en preparació; i l'edició en preparació a cura de l'última esmentada.

28. Sobre el gènere de les 'questiones', vegeu fonamentalment Brian LAWN, *The Salernitan questions: An introduction to the history of medieval and renaissance problem literature*, Oxford, Clarendon Press, 1963 [trad. it. ampliada i corregida: *I quesiti salernitani: Introduzione alla storia della letteratura problematica medica e scientifica nel Medioevo e nel Rinascimento*, Nàpols, 1969]; IDEM (ed.), *The prose Salernitan questions*, Londres-Oxford, Oxford University Press for the British Academy, 1979; IDEM, *The rise and decline of the scholastic Quaestio disputata, with especial emphasis on its use in the teaching of medicine and science*, Leiden, Brill, 1993; Bernardo C. BAZAN, John W. WIPPEL, Gérard FRANSEN i Danielle JACQUART, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques*

nòmica constituí una de les fonts del pensament (anatòmic) de Leonardo da Vinci.²⁹

El *Liber de homine* de Girolamo Manfredi es va convertir en un autèntic best-seller. A la primera edició, impresa a Bolonya el 1474 per Ugo Ruggeri i Domenico Bertocchi³⁰ —que havien començat les seves tasques editorials un any abans—, se n'afegiren dues més abans d'acabar el segle XV. La segona edició fou impresa a Nàpols per Francesco del Tuppo l'any 1478. La transcendència d'aquesta edició napolitana, la qual provarem aquí per primera vegada, ha estat menystinguda injustament per alguns autors.³¹ La tercera, en realitat una reimpressió de la primera, fou estampada a Bolonya per Ugo Ruggeri el 1497. Però aquí no s'acabà la difusió de l'obra. Fins a la segona meitat del segle XVII se'n van imprimir almenys divuit edicions més, ara amb un nou títol, que beu en l'estructura que li donà fama: *Il Perché*. Amb diverses variants en el títol, l'*Opera nova intitolata Il Perché, utilissima ad intendere la cagione de molte cose, e maximamente alla conservazione della sanità e phisonomia...* fou impresa a Venècia (1507 i 1512), Ancona (1514), novament Venècia (1520, 1523, 1524, 1532, 1536, 1567, 1588, 1591, 1596, 1600, 1607, 1613, 1622, 1629), i encara a Pàdua (1668). En moltes d'elles s'afirmava que fou «tradotto di Latino in Italiano», en al·lusió al tractat pseudoaristotèlic que li donà origen, cosa que ha desencaminat alguns estudiosos.³² Per altra banda, la Contrareforma deixà sentir la seva influència en el contingut de l'obra, que fou expurgat d'algun dels passatges que menys sintonitzava amb el nou esperit religiós i moral.³³

De l'èxit del *Liber de homine* en són testimoni no tan sols les repetides edicions que se'n feren, sinó també les traduccions a d'altres llengües.³⁴ La primera,

dans les facultés de Théologie, de Droit et de Médecine, Turnhout, Brepols (Typologie des Sources du Moyen Age Occidental, 44-45), 1985; i Ann BLAIR, *The 'problemata' as a natural philosophical genre*, dins Anthony GRAFTON i Nancy G. STRAISI (eds.), *Natural particulars: Nature and the disciplines in Renaissance Europe*, Cambridge, MIT Press, 1999, 171-201.

29. Vegeu Domenico LAURENZA, *La 'composizione' del corpo: fisiognomica ed embriologia in Leonardo*, dins «Nuncius», 13(1) (1998), 3-37, en part. 13-20; i IDEM, *Il pensiero medico di Leonardo intorno al 1490: Hieronymo Manfredi e altre probabili fonti*, dins «Achademia Leonardi Vinci», 10 (1997), 60-75.

30. Es pot consultar a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 15, MI 31. Aquesta és l'edició transcrita a *Ldb* 1988, volum de gran format i amb moltes il·lustracions publicat amb motiu de la celebració del novè centenari de la fundació de la Universitat de Bolonya, que conté errors flagrants, com ara la supressió de fragments (I.IV.13; I.IV.57) i fins i tot d'alguna pregunta sencera (I.III.11), i d'altres obllits considerables.

31. Vegeu-la a HELLINGA (ed.), *Incunabula*, Unit 13, MI 95. Sorprenentment, aquesta edició ni tan sols és esmentada a *Ldb* 1988. Referint-s'hi, LAURENZA, *Il pensiero medico...*, ha afirmat que «in realtà non è altro che un plagio, eseguito a Napoli e con tanto di dedica a due personaggi della corte di Ferdinando d'Aragona, del *Liber de homine* di Manfredi» (63-64, nota 13).

32. Per exemple, THORNDIKE, *A history of magic*, vol. 4, 460, per al qual simplement «he translated the *Problems* of Aristotle into Italian with some additions of his own».

33. Vegeu la comparació efectuada a Olivio GALEAZZI i Gian Luigi ZIGIOTTI, *Due cinquecentine del Libro del perché: annotazioni su un itinerario culturale*, dins «Medicina nei Secoli: Arte e Scienza», 1 (1989), 49-63.

34. Les estudiarem a CIFUENTES i CARRÉ, *Vernacularization of medicine and business*, en preparació.

i fins ara ignorada, fou la catalana, elaborada per un anònim i impresa a Barcelona en una única edició pel prevere editor Pere Posa l'any 1499 amb el títol de *Quesits*. Per comprovar la dependència d'aquest text català respecte de l'obra de Manfredi, n'hi haurà prou que acarem el primer dels ,quesiti' italians de l'edició bolonyesa de 1474 i el primer ,quesit' de l'incunable català:

BOLONIA, 1474

Perché el superchio nele cose che noi vivemo e lo indebito modo del viver nostro induce in noi egritudine?

Et sono le cosse necessarie a nostra vita, prima el cibo e poto, seconda è sonno e vigilia, terza exercitio e quiete, quarta evacuatione e repletione, quinta le passion dell'animo, sexta è l'aire che ne circonda.

Se queste cose adunche sono temperate e debitamente approximate ai corpi nostri, conserva la equalità e temperanza degli elementi che sono in noi. E se sono distemperate et excessive e non cum modo approximate, distemperano i corpi nostri. Et la sanità non è altro che temperamento et equalità di complexione in noi, per la quale tucte nostre operation debitamente procedeno. E per contrario la egritudine è distemperamento et inequalità, per la quale in noi esse operatione manchano et indebitamente procedeno.

Adonche il superfluo mangiare e bere, vegliare o dormire, exercitio o riposo, evacuation o repletion, over superflue passione de animo, over l'aire distemperato, tucte queste cose di superchio distemperano la nostra complexion, e perhò fanno egritudine

BARCELONA, 1499

Per què lo desorde en les coses que vivim e la desareglada manera del nostre viure en nosaltres són causa de infirmitat e malaltia?

Són les coses necessàries al viure nostre: primer, lo menjar e beure; segonament, lo dormir e vetlar; la terça, exercici e repòs; la quarta, evacuació e repleció; la quinta, l'ayre qui'ns circunda; la sisena, les passions de l'ànima.

Si aquestes coses són temprades e dèbitament acostades als corsos nostres, conserven la egualtat e temprament dels elements que són en nosaltres, e si són destemprades y excessives e indogudament acostades, destempren los nostres corsos. E la sanitat no és altra cosa sinó temprament y egualtat de compleció en nosaltres, per la qual totes nostres operacions degudament proceexen. E, per contrari, la infirmitat és destemprament e inequaltat, per la qual en nosaltres les operacions deffallen e indogudament proceexen.

Donchs, lo supèrfluu menjar e beure, e vetlar e dormir, exercici e repòs, evacuació e repleció, o l'ayre destemprat, totes aquestes coses desmesurades destempren nostra compleció e per ço causan infirmitat.

Durant la segona meitat del segle XVI, el *Liber de homine (Il Perché)* va ser traduït al castellà amb el títol de *Libro llamado El porqué, provechosísimo para la conservación de la salud y para conocer la phisonomía y las virtudes de las yerbas, traduzido de toscano en lengua castellana...* (Saragossa, 1567). L'autor de la traducció fou

Pedro de Ribas (o Rivas), vicari de la parròquia de San Nicolás de Bari de Saragossa, que la dedicà a l'arquebisbe de Saragossa Ferran d'Aragó (1539-1575). A diferència del que s'esdevingué amb la traducció catalana, la castellana fou reeditada almenys en set ocasions més (Madrid, 1579, 1581; Alcalá de Henares, 1587, 1589; Madrid, 1598; i dues més de datació i localització incertes).³⁵

3. LES DUES PRIMERES EDICIONS ITALIANES DEL LIBER DE HOMINE I ELS QUESITS

Ens centrarem ara en la traducció catalana i provarem d'esbrinar-ne l'origen. Primerament, cal que ens preguntem quina de les tres edicions italianes anteriors a 1499 va seguir l'anònim traductor català del *Liber de homine* manfredià. Tal com justificarem a continuació, la resposta a aquest primer interrogant és ben clara: la de 1478, impresa a Nàpols per l'editor Francesco del Tuppy.

L'edició original, feta a Bolonya el 1474, comença amb una epístola dedicatòria en llatí signada per Girolamo Manfredi i adreçada al senyor de la ciutat, Giovanni Bentivoglio i, tot seguit (f. 2), apareix el títol *Liber de homine, cuius sunt libri duo* etc. A la primera pàgina del volum hi ha un filacteri afegit que recull clarament el títol usual i l'autoria de l'obra: *Libro del Perche di Girolamo de Manfredi*. Aquests trets es reproduïxen a la tercera edició, feta a Bolonya el 1497 que, com hem dit, és una reimpressió de la de 1474.

En canvi, la segona edició, feta a Nàpols el 1478, comença amb una epístola dedicatòria adreçada al jurista Bernardino Geraldini (f. 1v) i el text comença tot seguit (f. 2) ometent completament el nom de Manfredi:

«INCOMENZA EL LIBRO chiamato della uita costumi natura & omne altra cosa pertinente tanto alla conseruazione della sanità dellomo quanto alle cause et cose humane. Composto per Alberto Magno filosofo excellentissimo. Lege feliciter».

Tant Francesco del Tuppy com Bernardino Geraldini són personatges ben relacionats amb la cort napolitana. Bernardino Geraldini (Amelia, ca. 1424-1499) estudià arts i dret civil a Siena i assumí les funcions de jutge en diverses ciutats de la Itàlia central fins que, a finals dels anys 50, entrà al servei del rei Ferran I de Nàpols, prop del qual exercí, fins als anys 90, importants càrrecs en l'administració i la jurisdicció del regne meridional.³⁶

35. L'edició de 1581 fou coneguda pel possessor de l'exemplar dels *Quesits* conservat a València, segons una nota al f. CVIII escrita en castellà per una mà del s. XVII que s'identifica com «Juan de Santa Pau»: «Y en el año 1581 se imprimió en Madrid en octavo en lengua castellana en casa de Francisco Sánchez, y dize la impresión que fue traducido de toscano en español por Pedro de Ribas».

36. Vegeu Alberto M. GHISALBERTI etc. (dir.), *Dizionario biografico degli italiani*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, en curs de publ., vol. 53, 326-27.

Francesco del Tuppo,³⁷ nascut a Nàpols cap al 1443, entre els anys 1453 i 1458 formà part del grup de joves que Alfons el Magnànim feia educar al seu voltant, excepcionalment per mestres oriünds dels regnes ibèrics, amb els quals va estudiar lògica, filosofia i teologia, i era admès a la biblioteca reial. En conservem el seu corprendor testimoni directe:

« quan tenia nou anys el rei, convençut de les meves facultats, em confià al reverend Ferran de València, mestre de Teologia, perquè m'ensenyés lògica i filosofia ... [el rei] em va tractar com si fos el seu mateix fill i em va fer grans promeses: ,Esforça't, Francesco, esforça't, perquè et tinc reservat un càrrec per al qual cal una persona molt ben instruïda' ».

Tanmateix, mai no aconseguí el grau de doctor, i és per això que, en moltes de les seves edicions —també en la que aquí interessa—, s'autoqualifica d',estudiant de lleis' («legum studens»). L'any 1456 fou un dels cinc joves presentats pel rei Alfons al llegat pontifici, Ludovico Scarampo, i és molt possible que formés part dels que foren enviats pel monarca davant del papa Calixt III Borja perquè els examinés. Mort el Magnànim (1458), va passar a ser protegit del nou rei de Nàpols, Ferran I, o Ferrante, que el nomenà escrivà de la seva cancelleria («scrivano de le jostre», 1469) i més tard familiar reial (1477).

Va començar la tasca d'impressor com a soci de l'alemany Sisto Riessinger que, després d'una breu estada a Roma l'any 1471, fou l'introduïdor de la impremta a Nàpols. Quan el clergue-tipògraf alemany abandonà la ciutat per tornar-se'n a Roma el 1478, Del Tuppo s'encarregà tot sol del negoci almenys fins al 1498, data en què encara el documentem en actiu.

Francesco del Tuppo fou el més prolífic dels editors napolitans del segle XV —se li coneixen un total de cinquanta-nou impressions— i el que imprimí un major nombre d'edicions en vulgar. Si bé al principi la societat Riessinger-Del Tuppo s'especialitzà en l'edició d'obres jurídiques fonamentalment adreçades al mercat universitari, amb la crisi d'aquest mercat des de 1476 i, sobretot, des del moment que s'independitzà, redirigí la seva producció cap als textos literaris, els de divulgació medicocientífica i els de caràcter devocional, alhora que cercava el suport financer de tercers. Entre aquests destaca Bernardino Geraldini, regent de la Gran Corte della Vicaria i conseller de Ferran I, que li finançà (1478-1480) set de les seves edicions més importants, una d'elles la de l'obra que aquí ens interessa.

37. Sobre Del Tuppo, vegeu *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 38, 317-21, amb extensa bibliografia; i Alan RYDER, *Alfonso the Magnanimous, king of Aragon, Naples and Sicily (1396-1458)*, Oxford, Clarendon Press, 1990 [citem per la trad. esp.: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI, 1992, 405-06].

38. RYDER, *Alfonso el Magnánimo*, 405-06 (traslladem al català la traducció que en dóna Ryder). L'original llatí fa: « ... stude, Francisce, stude... nam locus tibi paratus per me eruditum hominem petit ».

Del Tuppo fou molt hàbil en l'ús dels prefacis, que utilitzà per adular els seus mantenidors i, en consonància amb la seva condició d'impressor reial, per justificar en tot moment la política del seu reial protector. Com a impressor del rei es féu càrrec de l'edició de nombroses obres jurídiques, entre les quals les dels cèlebres processos contra els barons rebels (1487-1488), destinades a garantir-ne una difusió internacional. La política de Ferran I, que eximí el comerç llibrari de tots els drets duaners (1475), en afavorir les exportacions i les importacions de llibres, tant manuscrits com d'estampa, tingué una incidència important en l'evolució de la indústria editorial napolitana i en els seus contactes exteriors.³⁹

Entre les edicions més importants efectuades per Del Tuppo es compten la del *Liber de homine* de Girolamo Manfredi, que ell atribuï a Albert el Gran (1478), la de la *Divina Commedia* del Dant (1479), impressió que durant molt de temps hom considerà la primera edició napolitana de l'obra i que l'enfrontà amb un mercader de llibres jueu que intentà evitar-ne l'edició;⁴⁰ la de la *Practica dicta Lilium medicinae* de Bernat de Gordon (1480) i, sobretot, la d'una traducció al vulgar de l'*Aesopus moralisatus* que ell mateix realitzà i acompanyà d'una vida d'Isop (1485), una magnífica edició, amb vuitanta-vuit il·lustracions xilografades, dedicada a Honorat d'Aragó, comte de Fundi, i que constitueix un dels productes més interessants dels que sortiren de les premses napolitanes.⁴¹

Arran d'aquesta traducció, que no destaca per la seva qualitat, hom ha fet notar que la seva cultura —que no passava de mitjana— i el seu caràcter marginal respecte dels cercles humanístics napolitans fou justament el que afavorí que s'acostés a textos que no formaven part de la tradició escolàstica però que comportaven un gran impacte. Del Tuppo també fou autor d'uns versos en honor del duc de Calàbria (futur rei Alfons II), que no s'han conservat. L'últim document que el testimonia encara viu porta data de l'any 1501.

L'atribució del *Liber de homine* a Albert el Gran, que es dona únicament a l'edició napolitana de 1478, és una raó de pes per sospitar que aquesta és la font de la traducció catalana. Però n'hi ha més, ara de caràcter intern, que ens ho confirmen del tot. Si acarem les dues primeres impressions italianes (Bolonya 1474 i Nàpols 1478), comprovem que presenten una paginació pràcticament idèntica i que difereixen en petites variants que no alteren ni l'ordenació dels materials ni el significat del text, per la qual cosa podem considerar que aques-

39. Sobre la producció editorial de Del Tuppo, vegeu particularment Mariano FAVA i Giovanni BRESCIANO, *La stampa a Napoli nel XV secolo*, 2 vols., Leipzig, R. Haupt, 1911-1912 [reimpr. 1969], vol. 1, 28-46, i vol. 2, 36-67; Carlo DE FREDE, *Sul commercio dei libri a Napoli nella prima età della stampa*, dins «Bollettino dell'Istituto di Patologia del Libro», 14 (1955), 62-78; i M. SANTORO, *La stampa a Napoli nel Quattrocento*, Nàpols, 1984, 39-43.

40. Heus aquí que al prefaci (FAVA i BRESCIANO, *La stampa a Napoli*, vol. 1, 41-42) s'esplaiés contra l'«ebraica pravità».

41. Es reedità cinc vegades més (i potser encara una sisena d'insegura): vegeu AESOPUS, *Vita et Fabulae Latine et Italice per Franc. de Tuppo*, .M.CCCC.LXXXV., ed. a cura di Carlo DE FREDE, Florència, Leo S. Olschki, 1968.

tes variants són obra de Del Tuppo. Que Francesco del Tuppo treballà a partir de l'edició de 1474 ho testimonia la presència d'alguns errors comuns, com per exemple la lectura del quesit llibre I, I.52: « Perche il corpo da lacte... », que hauria de dir « Perche il porco da lacte... », que és el que interpretà, amb bon criteri, el traductor català.⁴² Ara bé, quan confrontem el text de la traducció catalana amb el d'aquestes dues edicions observem de seguida que segueix les lliçons de la napolitana i no les de la bolonyesa. Ho podem comprovar en la següent comparació que, per evitar la prolixitat, centrem només en el llibre primer:

COMPARACIÓ DE LES PRIMERES EDICIONS ITALIANES
AMB LA TRADUCCIÓ CATALANA

<i>Bolonya, 1474</i>	<i>Nàpols, 1478</i>	<i>Barcelona, 1499</i>
... quando tocha <i>il corpo</i> ... (llibre I, V.20)	... quando tocha <i>il corpo nudo</i> quant toca <i>lo cors nuu</i> ... (llibre I, IV.20)
... il buono <i>dal superfluo; consequentemente</i> tanto più tosto se scazia fuora e cussì per il contrario...	... il buono <i>dal superfluo & esso superfluo consequentemente</i> tanto più tosto se scazia fuora e cussì per il contrario...	... lo bo <i>del supèrfluu e lo supèrfluu consegüentment</i> pus tost se foragita e axí per lo contrari...
... imperò che la natura quanto <i>più</i> la ritiene... (llibre I, V.81)	... imperò che la natura quanto <i>più puo</i> la ritiene...	... per ço com la natura quant <i>més pot</i> la reté... (llibre I, IV.81)
La seconda è la moltitudine del'humido <i>radicale e substantifico</i> ... (llibre I, VI.40)	La seconda è la moltitudine del'humido <i>radicale substantifico</i> ...	La segona és la multitut del humit <i>radical substantífic</i> ... (llibre I, V.40)

La raó per la qual el nom de Girolamo Manfredi fou suprimit a l'edició napolitana del seu *Liber de homine* i aparegué en el seu lloc el del gran dominic alemany no ens és explicitada, però podem bastir una hipòtesi que ens ajudi a entendre-ho. No sembla que Albert el Gran fos autor de cap obra similar, però sí d'una altra que duu el mateix títol. El *De homine* d'Albert constitueix una de les dues parts de la seva *Summa de creaturis (De quatuor coevis i De homine)* escrita vers 1245-1250 i impresa durant el Renaixement (Venècia, 1498, 1519), la qual hom considera

42. Per a les particularitats de la traducció catalana, vegeu l'edició en preparació a cura del primer de nosaltres que esmentem al principi d'aquesta nota.

que, amb d'altres obres de l'autor (*De bono*, *De sacramentis* i *De resurrectione*), integraria una autèntica summa teològica. Una obra que, no cal dir-ho, no té res a veure amb el tractat de Girolamo Manfredi.⁴³ Ens hem de preguntar si és possible que l'estudiant' Del Tuppo es confongués o si més aviat som davant d'una altra maniobra editorial de les que foren tan habituals durant la primera impremta.

Sabem que aquesta obra d'Albert el Gran circulava al regne de Nàpols i, justament quan Del Tuppo preparava l'edició del tractat manfredià, una de les seves còpies fou objecte d'una llarga disputa pública entre diversos particulars i el rei Ferran I, sempre desitjós d'incrementar la seva biblioteca. Lanzalao Rapace, metge del duc de Calàbria, havia obtingut 118 ducats en préstec de Pere Marc Andreu, gendre del mercader català Francí Desplà, en garantia dels quals obligà tot un lot de llibres, entre ells el *De homine* d'Albert. Tant el metge com Pere Marc moriren abans de cancel·lar el préstec, els drets del qual foren heretats, juntament amb els llibres, per Francí Desplà. Però Caterina, la vídua del metge, reclamà els llibres al·legant que formaven part del seu dot, i l'advocat fiscal del rei els confiscà a Desplà per ordre del monarca, que s'interessà immediatament per adquirir-los, prèvia indemnització. Desplà reclamà els llibres (entre d'altres, un *Allibertus [sic] Magnus De homine*), però sembla que s'avingué finalment a fer tractes amb el rei. Aquests darrers fets, que produïren una abundant documentació, s'esdevenien a la ciutat de Nàpols l'any 1477.⁴⁴ Casualment, pocs mesos després sortí de les premses de Del Tuppo el *Libro chiamato della vita, costumi, natura... dell'omo... composto per Alberto Magno, filosofo eccellentissimo*. En realitat es tractava de l'obra d'un metge bolonyès, poc conegut a Nàpols, però ben segur que es vendria millor si es posava a nom d'una celebritat com Albert, i més després del ressò que havia tingut aquella obra del savi alemany per la qual tant s'interessava ni més ni menys que el mateix rei. És el que no s'està de dir Del Tuppo en la dedicatòria inicial a Bernardino Geraldini:

« Tu siei de omne uertu alupno fidelissimo, ma per non extenderme in proli-
sità de parole te mando el filosofo singulare Alberto Magno quale alla despesa tua
ho facto da fidelissimi mei Germani imprimere. In el quale la salute humana, la

43. HAIN, *Repertorium bibliographicum*, § 572, classificà l'edició de Francesco del Tuppo amb les obres d'Albert el Gran, intitulant-la *Il libro della vita, costumi, natura...* però sense identificar-la amb cap dels escrits del de Colònia. En canvi, Frederick R. GOFF, *Incunabula in American Libraries: A third census of fifteenth-century books recorded in North-American collections*, Nova York, The Bibliographical Society of America, 1964 i 1972 (*Supplement*), reimpr. en 1 vol.: Millwood, N.Y., Kraus Reprint, 1973, 401, la col·locà correctament a l'apartat dedicat a Girolamo Manfredi i remarquè que l'atribució a Albert el Gran és falsa.

44. TAMMARO DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. 2, 263-66, § 528bis. Molt probablement, és aquest mateix llibre l'« Albertus de homine » que fou tramès pel rei Alfons II de Nàpols a Lorenzo de' Medici, segons l'inventari elaborat per l'humanista Fabio Vigile di Spoleto cap a 1508-1513 (*Index regaliu codicum Alfonsi Regis: ad Laurentium Medicem, ex Neapolitana eius Bibliotheca transmissus: hoc ordine*, entre els llibres Naturales, núm. 286, publ. per TAMMARO DE MARINIS, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. 2, 198, Inventarium B). Més tard, aquest llibre, com molts dels altres, passà a mans del rei de França i avui s'identifica amb el ms. Lat. 6522 de la Bibliothèque Nationale de París (ms. del s. XV descrit a *ibidem*, 7-8).

cognitione de mortali, li cibi utili et dapnusi porrai specularare et omne cosa che ad uiuente pertenga intendere. E uno libro tanto caro al Sacratissimo Re che con la sua bocha a affermato e chiamolo libro dopne scientia et anchora che in materno sermone sia texuto puro e de singularissimi secreti ornati, et como sei stato auido della iustitia⁴⁵ così alla sanità delli regniculi ai teneramente uacato. Uale et triumpha ».

Que entre el llibre reclamat pel rei i el text que ara ell editava l'únic que coincidís fos el títol poc podien apreciar-ho els potencials compradors en els quals pensava Del Tuppo. I tampoc no ho distingiren, o no ho van voler distingir, els qui van portar aquesta edició a Catalunya, la traduïren al català i la imprimiren com a *Quesits o perquens del reverent mestre Albert Gran*.

Qui fou o, millor, foren els protagonistes d'aquesta gesta? Ara per ara, tan sols sabem el nom de l'impressor. Ens és del tot desconegut el nom del traductor i, més encara, si la seva tasca la realitzà a Catalunya o a Nàpols mateix. L'entrada de materials i, més tard, d'edicions i impressors, als països ibèrics de la Corona d'Aragó a través de la gran porta que fou el regne de Nàpols ens és coneguda. Vegeu, per exemple, sense deixar l'àmbit mediconatural, el cas previ dels materials que donaren lloc a *Llibre de la menescalia* de Manuel Dies (ca. 1424-1436).⁴⁶ També coneixem l'existència d'un actiu mercat editorial establert entre Barcelona i la ciutat que s'aixeca al peu del Vesubi.⁴⁷ Podem esmentar les primeres edicions conservades del cèlebre *Llunari* del metge barceloní Bernat de Granollacs, en català (Barcelona o, segons alguns, Nàpols, ca. 1485) i en italià (Nàpols, Mathias Moravo o, segons d'altres, Francesco del Tuppo, ca. 1485); o bé la que hom sospita que existí, abans de la que estampà Carles Amorós a la capital catalana el 1520, del no menys afamat receptari de cuina de Robert de Nola, coc de Ferran I de Nàpols (rei fins a 1494).⁴⁸ Les interrelacions culturals entre Catalunya i la Itàlia meridional foren efectivament molt fortes durant aquesta època.⁴⁹ Malgrat tot, no estem en condicions de fer afirmacions.

45. Aquesta epístola dedicatòria fou reproduïda per FAVA i BRESCIANO, *La stampa a Napoli*, vol 2, 49.

46. Lluís CIFUENTES i Carmel FERRAGUD, *El Libre de la menescalia de Manuel Dies: de espejo de caballeros a manual de albéitares*, dins «Asclepio», 51 (1999), 93-127.

47. RUBIÓ i BALAGUER, *Llibreters i impressors*, 52.

48. Per al *Llunari* de Granollacs, vegeu Josep CHABÀS i Antoni ROCA (eds.), *El Lunari de Bernat de Granollacs: alguns aspectes de la història de l'astronomia a la Catalunya del Quatre-cents*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1985 (s'hi esmenten fins a 21 edicions en dialectes italians d'aquesta obra, a les quals cal sumar la majoria de les 37 llatines, consumides sobretot a Itàlia). Per al *Llibre del coc*, vegeu Veronika LEIMGRUBER (ed.), ROBERT DE NOLA, *Llibre del coc*, Barcelona, Curial, 1977 [reimpr. 1982].

49. Vegeu el clàssic treball de Benedetto CROCE, *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*, Bari, Laterza, 1949 [4a ed. rev. i augm.]. Per al món del llibre, vegeu particularment Manuel PEÑA DÍAZ, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio, 1996, 268-71; i IDEM, *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997, 165-204.

Però, això sí, ens queda lloc, un cop més, per a les hipòtesis. La forta presència de catalans, principalment mercaders, al Nàpols regit per Alfons el Magnànim i els seus descendents ha estat ben estudiada.⁵⁰ Hem vist el cas de Francí Desplà, que tenia casa i filla casada a Nàpols. En les seves reclamacions dels llibres retinguts pel seu gendre fou secundat per altres catalans: un Pere Font, que era mercader; un Jaume Ferrer, que era prevere. Els Desplà, originaris d'Allella, aviat passaren a Barcelona, on esdevingueren ciutadans honrats i cavallers, i a partir de mitjan segle XIV ocuparen els més alts càrrecs al govern municipal i a la Diputació del General, sense deixar de dedicar-se al comerç marítim amb les seves galeres. Antiurgellistes, sabem de quatre membres d'aquesta família que, durant el segle XV, van dur el nom de Francesc, tots ells relacionats amb Nàpols: el primer Francesc Desplà fou capità d'una de les galeres de la ciutat en l'expedició reial contra Marsella (1431), cinc vegades conseller entre 1424 i 1451 i, aquest darrer any, ambaixador de la Diputació prop d'Alfons el Magnànim, a Nàpols; encara aquell mateix any 1451 hi havia a Nàpols un altre Francesc Desplà, oncle de l'anterior, doctorat en dret, que fou canonge de la catedral de Barcelona i capellà del cardenal Antoni Cerdà, bisbe de Lleida; un altre Francesc Desplà fou cavaller i morí després de 1462; i un quart Francesc Desplà encara, conegut amb el nom de Francí i que hem d'identificar amb el protagonista dels fets abans esmentats, fou cavaller i ciutadà honorat de Barcelona des de 1451, ambaixador de la Biga, el partit de l'oligarquia barcelonina, de la qual era un destacat membre, a Nàpols el 1444, i conseller de Barcelona el 1445. Francí, que morí després de 1488, fou senyor de la casa d'Allella i, per matrimoni amb Elionor d'Oms, de Vinçà, al Conflent. El seu fill comú fou el cèlebre ardiaca major de Barcelona Lluís Desplà i d'Oms (Barcelona, 1444-1524) que a finals del segle XV convertí la casa canonical que ocupaven els ardiaques majors en el palau senyorial encara avui situat davant la catedral de la ciutat.⁵¹

Fou el mateix Francí Desplà qui portà l'edició de Del Tuppo a Barcelona? Si així fou, evidentment no ho podem provar. Ara bé, la relació entre el seu fill eclesiàstic i el prevere impressor Pere Posa en els anys finals del segle XV sí que resulta més que probable. Fou aquest el canal pel qual arribà a les premses de Pere Posa aquell suposat *De homine* d'Albert el Gran? Per poder-ho confirmar haurem d'esperar a noves descobertes documentals.

50. Vegeu Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Nàpols, Università di Napoli, 1972 [citem per la trad. cat.: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona Catalano-aragonesa al s. XV*, Barcelona, Curial, 1976].

51. Vegeu, fonamentalment, Carme BATLLE I GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, 2 vols., Barcelona, CSIC, 1973, 2 vols., 253-54, passim. Vegeu també Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans*, 145-46 (un Francesc Desplà relacionat amb el comerç d'esclaus el 1436-1438) i 294 (Francí Desplà, membre destacat de la Biga barcelonina). Sobre les missatgeries i les ambaixades a Nàpols, vegeu particularment Josep M. MADURELL I MARIMON, *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón (1435-1458)*, Barcelona, CSIC, 1963, on es dona notícia del Desplà que fou canonge (§ 352). Sobre els Desplà que foren propietaris d'esclaus, vegeu Roser SALICRÚ I LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV: l'assegurança contra fugues*, Barcelona, CSIC, 1998, 144 i 184.